

Hármas tagozódás: út, igazság, élet

“A szellemi világ a XIX. század utolsó harmada óta teljes hatalmában akar megnyilatkozni az embernek. Az emberek azonban lassan elérkeztek fejlődésük ama pontjához, amikor bárminek a felvételéhez csak fizikai testüket akarják eszközként használni. A materialista felfogás hozzászoktatta őket ahhoz, hogy még elméletileg is azt az álláspontot képviseljék, amely szerint a gondolkodásnak, sőt az érzésnek és akaratnak is az agy az eszköze. Elhitették magukkal, hogy minden szellemi életnek a fizikai test az eszköze. Ezt nem ok nélkül hitették el magukkal, hanem okuk volt rá: a fejlődés folyamán lassanként már csak fizikai testüket tudták szellemi tevékenységre felhasználni, valóban fokozatosan bekövetkezett az az állapot, amikor már csak a fizikai test az alkalmas eszköz a szellemi tevékenységre. És most az emberi fejlődés végtelenül fontos pontján állunk: egyik oldalról fergetegként közeledik a szellemi világ, hogy megnyilatkozhasseék, a másik oldalon pedig az embernek kell erőt szereznie ahhoz, hogy fáradságos munkája árán a legmélyebb anyaghoz kötöttségből a szellemi megnyilatkozásokhoz emelkedjék, és azokat újra magába fogadja. Az emberiségnek ma a legerősebb próbát kell kiállania: saját erejéből, szabadon kell a szellemhez emelkednie. Annak az ideje már lejárt, hogy a szellem tudatalatti, öntudalan folyamatokban nyilatkozhasseék meg az emberben. Elérkezett az idő, amikor szabad benső tetteket kell ahhoz végrehajtanunk, hogy a szellemi fényt befogadhassuk. És a mai élet minden zűrzavarának és bizonytalanságának az az oka, hogy az embernek be kell fogadnia valamit, amit tulajdonképpen nem akar befogadni: a világ egészen újszerű megértését... Amit 'Über die Dreigliederung des sozialen Organismus (A társadalmi szervezet hármasságáról) című könyvemben elmondtam, az ma a kereszténység. Erre van ma szüksége az embernek. Az egyedüli reális alapot és lehetőséget ez adhatja csak meg az annyira szükséges újratanuláshoz és a gondolkodás átalakításához. A gondolkodás átalakításához azonban jóakarattal kell, és a jóakarattal csak akkor fejlődhet ki, ha állandóan gyakoroljuk, mégpedig úgy, hogy a szellemi világgal, az antropozófiai szellemtudománnyal foglalkozunk.” (Rudolf Steiner, Der innere Aspekt des sozialen Rätsels, A szociális rejtély benső szemlélete, Összkiadás 193. kötet, Heidenheim, 1919. június 12.)

Rudolf Steiner a XX. század küszöbén mindenekelőtt egy megismerésbeli törekvést tartott szükségesnek Európa és az emberi lélek, az emberi társadalom megmentése érdekében. A fejlődés jelen szakaszában az ember önállóságra törekszik, és ezt a születő önállóságot Steiner fenyegetve látta, mind a konzervativizmustól, mind az Európa számára a színpad mögött háborút és békét diktáló anglo-amerikanizmustól, valamint az ugyancsak e körök által elterjesztett bolsevizmustól, mely politikai ideológiák egyaránt az ember feletti gyámkodásra törekedtek. Nem értjük meg ennek a veszélynek a mai időkben nem kevésbé érzékelhető – legfeljebb más hangsúlyú – komolyságát, és nem tudjuk megragadni a kimenekvés erőit anélkül, hogy mindenekelőtt tisztába jönnénk a Steiner által megteremtett *Gesamtkunst*, az antropozófia megismerési **útjának** jelentőségével, az újkor alapeszméje, a kereszténység felekezetiességtől mentes **igazságával**, ami lényegében az emberi szabadság és az akadálytalan belső fejlődés kérdésére vonatkozik, valamint a társadalmi **élet** lehetséges megújításával kapcsolatban.

Mielőtt a **társadalmi élet** lehetséges és reális alakjának antropozófiai megértéséről szólnánk, röviden érinteni kell egy ezzel összefüggő hármasságot, a **Kelet és Nyugat**, valamint a **Közép** szellemi geográfiájának kérdését is, ami szoros összefüggésben áll a népek, néplelkek életével, feladataival e meghatározott régiókban. Steiner szavai szerint Kelet és

Nyugat találkozása, amelytől a világ sorsa is függ, nem képzelhető el **Közép-Európa** önálló individualitásának közvetítése nélkül. A következők tudatosításában rejlik az a feladat, amelynek véghezvitele az újkorban Közép-Európára vár, és amelyet a közép-európai népek valamennyien hordoznak a lelkükben – mindmáig voltaképpen ismeretlenül, hol a kelet, hol a nyugat erőinek kiszolgáltatója: *“A keletről elterjedő hangulat az embert meg akarja tartani régebbi idők olyan érzésmódjában, amelyek még ösztönszerűen emelkednek egy bizonyos szellemiség felé, az embert nem akarja annyira leengedni a földre, hogy teljesen kapcsolódni tudjon az itteni, földi szituációkhoz. Nyugaton viszont az az áramlat jut érvényre, amely nem akarja, hogy az ember azt, ami itt a földön van, úgy szemlélje, hogy észlelje benne a minden létben mindig továbbhaladó szellemiséget, azt akarja, hogy az ember álljon meg annál, amivé lett...Konzerválni az emberiség jelenlegi állapotát a maga materialista érzületével, cselekvésével – ezt akarják nyugatról. Ne jusson el az ember ahhoz, ami őt összehozza a föld materiális viszonyaival, visszatartani őt attól, hogy a jelent teljesen felvegye magába – ezt akarják keletről. Mind a két oldalon tulajdonképpen azt akarják elérni, hogy az ember ne jusson el a jelen teljes megragadásához... Közép-Európában készült elő a magasabb szintézis, a két túlzás (keleti misztika, nyugati materializmus) összhangja, magasabb harmóniája, és az emberiség előrehaladása csakis ebből az összhangból, harmóniából származhat... Alapjában véve itt, Közép-Európában vannak azok az emberek, akik valóban egyrészt fel akarnak emelkedni a szellemiséghez, másrészt van érzékük ahhoz, hogy a külső természeti jelenségek világát a maga egész terjedelmében felfogják. Ez az, ami ma szükséges... Ezért a megismerés területén ugyanúgy szükséges, hogy az emberek elmélyedjenek abban, amit a természeti szemlélet nyújtani tud, mint ahogy szükséges, hogy elmélyedjenek abban is, amit a szellemtudomány nyújthat. Sem az egyik, sem a másik nem tartalmazza a teljes igazságot, csakis a kettő összhangja az emberi lélekben. És ugyanígy van ez a praktikus területen is. Sem az egyoldalú vallási gyakorlat, amely menekülni akar a világtól, vagy legalábbis úgy akarja átélni a világot, amilyen, és mindazokban a lehetséges vallásos emelkedettségekben akar élni, amelyek a világtól idegenek – tehát sem ez a vallásos praxis, sem pedig a nyilvános életünkben uralkodó külső rutin nem vihet előre. Csak az juthat előre a praktikus életben is, aki szeretettel fogja össze a kettőt, az egyik oldalon azt, amit praktikus intézkedéseként a külvilág megkövetel tőlünk, a másik oldalon pedig hajlamos arra, hogy azt, amit a külvilág követel, összekapcsolja azzal, amit az ember szellemtudományos neveléssel elsajátíthat – úgy, hogy a szellemtudományos nevelés ügyessé teszi, és ez az ügyesség nem pusztán külső trenírozás, hanem a belső szellemiség által megvilágított cselekvési mód, amely ugyanakkor a lelki beállítottságban gyökerezik. Csak így juthatunk el ahhoz a feladathoz, amelyet a jelenkor elénk állít. Ez az, amit különösképpen be kell látnunk... Ami ma fenyegeti az embert, az az, hogy a helytelen misztikával, a régi hitvallások tovább konzerválásával beleesik a belső hazugságba (nem értett tartalmakban akar hinni), és a pusztán materialitásba merüléssel pedig beleesik a külső hazudozásba (külső rutin, frázisok)... Ha nem történnek egész jelentős erőfeszítések, akkor a föld keleti és nyugati része Közép-Európán át összekapcsolódik, először valószínűleg szörnyű ellenségeskedésben, de azután az ellenségeskedést félretéve egy olyan áramlatban, amelyet tulajdonképpen Közép-Európa nem akarhat, olyan áramlatban, amely világkultúrává, világcivilizációvá akar továbbfejlődni... (ld. az “új világrend”). A mi jelenkori életünk egész felépítéséből – ami a szellemtől megfosztott természettudományból és a fizikaiságtól megfosztott hitvallásokból áll – származik az, ami mindig, újra és újra, a legabszurdabb módon ellenségesen viselkedik a természeti tudás átszellemítésének akarata ellen... És a lélek életben tartásához nincs más eszköz, mint szakítani a pusztán fizikai-természeti megfigyeléssel és megalapítani a természeti tényekre is vonatkozó valóságos szellemtudományt, kimutatni, hogy minden fizikailag megfigyelendőben szellemiség él... Csak előre lehet menni. De ez az előrehaladás ahhoz van kötve, hogy az ember aktívan részt vegyen a kor egyre rosszabb formát öltő diszkusszióiban. Ha mindenütt leplezetlenül, fenntartás*

nélkül jellemezzük a szellemtudománnyal szembeni ellenségeskedést, akkor lehet reményünk arra, hogy továbblépjünk.” (A kelet-nyugat probléma lelki-szellemi háttere, 1921, II. és III. előadás, kézirat fordítás).

A megismerési feladat következő, legfontosabb része az, hogy megértsük az ember és a **társadalom élő szervezetének** Steiner által felismert hármas tagozódását, amelyet nem valamely párt- vagy egyéb egoizmus, hanem magának az emberi lénynek újabb kori belső fejlődése tesz sürgetővé: *“Amiképpen az embernek, mint megismerő lénynek meg kell értenie, hogy gondolkodása, érzése és akarata ma egy bizonyos értelemben szétválik, és azokat egy magasabb értelemben (tudatosan) kell összetartania, ugyanígy kell az újabb emberiség számára érthetővé tenni azt, hogy egymástól külön kell válnia a szellemi életnek, a jogi vagy állami életnek, és a gazdasági életnek, és összetartásuk magasabb kötelékét kell megalkotni, mint amilyen az eddigi állam volt. Nem valamiféle programok, eszmék vagy ideológiák vihetnek rá arra, hogy a társadalom organizmusa hármas tagolódásának szükségességét elismerjék, hanem az emberiség továbbfejlődésének mély megismerése az, ami megmutatja, hogy ez a fejlődés egy küszöbterülethez érkezik el. És a küszöbön egy komoly Ór áll, aki az egyes embertől, aki előrehalad a magasabb megismerésekhez, ugyanúgy igényli, hogy viselje el a képzetalkotásba, az érzésbe, az akaratba való szétválást, ahogy az emberiségtől igényli, a következő szavakkal jellemezhetően: Tagoljátok szét azt, ami máig egy kaotikus egységben volt összekeveredve a bálvány-államban, válasszátok szét egy szellemi területre, egy jogi-állami területre, és egy gazdasági területre... Szét kell repedjen a régi államforma, ha az ember nem vezeti azt át egy tagolódásba. S ha szétrepedne, akkor önmagából spontán kifejlesztene egy szellemi életet az egyik oldalon – de ez igen kaotikus lenne –, és a másik oldalon egy gazdasági területet, s mindkét terület az államképződmény foszlányait vonszolná maga után. Keleten inkább luciferi-arimáni ideológiai államok fejlődnének ki, Nyugaton inkább arimáni-luciferi gazdasági államok, amennyiben az ember nem fogja fel lényének átkrisztusítása által, hogyan képes ezt elkerülni, hogyan tudja megismeréséből és akaratából kezdeményezni annak hármas tagolódását, ami szét akar menni.”* (Híd a szellemi világ és az ember között, Az új Ízisz, az isteni Szófia keresése, 1920., Összkiadás 202. kötet).

Rudolf Steiner 1894-ben kiadott művében, A szabadság filozófiájában ismeretelméletileg megalapozta későbbi munkásságát, melynek középpontjában a szabad, felelős, megismerő emberi individuum áll, akit belülről egy etikai individualizmus vezérel, és ez adja meg helyét a világban: *“Minden erkölcsiség forrása és a földi élet középpontja az emberi individuum. Az állam, a társadalom csak azért van, mert az egyéni élet szükségszerű következményeként adódnak... A szabadságból származó cselekedet nem zárja ki, hanem magában foglalja az erkölcsi törvényeket, csak éppen magasabbrendűnek bizonyul az erkölcsi törvények által diktált cselekedeteknél. Miért szolgálná kevésbé a szeretetből végrehajtott cselekedetem a közjót, mint ha csak azért teszem meg, mert kötelességemnek érzem a közjó szolgálatát?...Azok a morális ösztönök, amelyek a szociális ösztönök átörökléséből vannak meg az emberben, azáltal válnak etikaivá, hogy felveszi őket saját intuíciói közé. Az individuális etikai intuíciókból és ezeknek az emberi közösségekbe való felvételéből származik az emberiség minden erkölcsi tevékenysége.”* Ez a belső szabadság, mint feltétel és mint olyasmi, ami kiteljesíthető, azért lehetséges, mert az ember tudatos lelki-szellemi lényével valójában nincs kötve atavisztikusan a testi organizmusához: *“A mindennapi tapasztalat számára a gondolkodás az organizmusban és az organizmus által jelenik meg. Megjelenése oly módon érvényesül, hogy ennek valódi jelentőségét csak az látja be, aki felismerte, hogy a gondolkodás élő mivoltában ennek az organizációnak semmilyen szerepe nincs. Ekkor azonban már nem kerülheti el a figyelmét, hogy milyen sajátos viszonyban áll az emberi organizáció és a gondolkodás. Az organizáció ugyanis semmiképpen sem befolyásolja a gondolkodás élő mivoltát, ellenkezőleg, ha a gondolkodási tevékenység megindul, az organizmus visszahúzódik, saját tevékenységét fölfüggeszti, s így bizonyos területeket*

szabaddá tesz; azt a területet, ahol azután a gondolkodás fellép (...) Ha puha talajon járunk, lábnyomunk megmarad a talajban. De sohasem fogjuk azt mondani, hogy a lábnyomokat alulról a talaj erői nyomták fel. (...) Aki a gondolkodás folyamatát elfogulatlanul figyeli meg, épp ilyen kevéssé fogja azt hinni, hogy a testi organizmusban lévő nyomok részt vesznek magában a gondolkodásban. Ezek csak azáltal keletkeznek, hogy a gondolkodás előkészíti a testben a maga megjelenését.”

Steiner a 19. század vége felé kezdte megfogalmazni későbbi társadalomtudományi nézeteit, összhangban szellemtudományos kutatásaival. Kifejtette az ún. *szociológiai alaptörvényt*: *“A kulturállapotok kezdetén az emberiség szociális kötelekek létrejöttére törekszik. Eleinte ezen szövetségek érdekében az egyén a saját érdekeit is feláldozza. A további fejlődés az individuumnak a közösség érdekeiből való felszabadulásához, az egyes ember erőinek és szükségleteinek szabad kibontakozásához vezet.* (Gesammelte Aufsätze zur Kultur- und Zeitgeschichte, 1887-1901, Összkiadás 31. kötetből). Ehhez az alaptörvényhez fűzte 1905-ben a *szociális főtörvényt*, mely az ember mai fejlődési fokán válik egyre inkább érvényessé: *“Együttműködő emberek összességének üdve annál nagyobb, minél kevesebbet igényel az egyes ember saját teljesítménye hozamából a maga számára, azaz minél többet ad le ebből a hozamból a munkatársainak, és a saját szükségleteit minél inkább a mások – és nem a maga – teljesítményéből elégíti ki.”* (Geisteswissenschaft und soziale Frage, Összkiadás 34. kötetből). Ez az állapot logikusan következik az önellátás lehetetlenségéből, ami a munkamegosztás létrejöttéhez vezetett: *“ugyanúgy nem dolgozhat az ember önmagának, ahogy nem eheti meg magát”* – írja Steiner, s hozzáteszi, hogy ez az, ami lényegében kizárja a gazdasági egoizmust. A szociális főtörvény által jellemzett állapot akkor fogja teljeskörűen jellemezni a munka és a jövedelemelosztás viszonyait, ha megértjük, hogy az ember több, mint pusztán természeti lény, több mint a szociális és antiszociális törekvések hordozója, lényegében mindkét lehetőséget és ezek magasabb kontrolljának lehetőségét is magában hordozza. Ma még mindig igaz azonban, amit Steiner 1921-ben mondott: *“A magántulajdont, ami az ember birtokában van, tulajdonképpen ezt tekintik a közgazdaságtanban 'individualitásnak', nem magát az embert. És nyugaton alapjában véve nem az egész emberi lényből kiáradó szabadságról beszélnek, hanem – belső meggyőződéssel – csak a gazdasági szabadságról... De nem beszélnek arról, ami a szabadság jellegével árad ki az ember saját benső világából.”*(A kelet-nyugat probléma lelki-szellemi háttere, I. előadás). A szabadságról, ami lényegében a XIX. század második felében kezdett valódi társadalmi elvvé válni, nem a “szükségyszerűség” jegyében kell gondolkodnunk az emberi fejlődéssel kapcsolatban, vagy anyagi értelemben, szükségyszerűségnek elfogadva mindazt, ami azóta kialakult a modern élet különböző formáiban. Ha ezzel a fatalizmussal, beletörődéssel közelítjük meg továbbra is életünk alapkérdéseit, ez oda vezet, hogy észrevétlenül isteni tulajdonságokkal kezdjük felruházni a bizonyos szükségyszerűség erejével működő tőkét, amely e szabadság-korszakban erőteljesen formálni kezdte a világunkat, visszahatva birtokosaira is. Akkor úgy járhatunk, mint a béka, amely egy kísérlet szerint nem veszi észre, ha fokozatosan melegítik alatta a vizet: nem ugrik ki, hanem megfő. Sajnos a nagytőke mindmáig az egyensúlytalanság fenntartását szorgalmazó nyugati politika mögött áll, amelynek az efféle beszéd, mondhatni falrahányt borsó, és amely egy gép könyörtelenségével halad a maga helyesnek vélt útján. Ma, a hivatalos élet régióiban nem az emberről és a valóságról alkotható teljes kép megértésére törekszenek. De mégis meg kell próbálnunk a szellem katonáinak lenni ezzel az automatizmussal szemben. Nincsenek fegyvereink, nincsenek világcégeink, de van, talán, egy kis bátorságunk és józan eszünk, és a gépeket is – talán – emberek irányítják. A korlátlan magántulajdon és állami tulajdon formái, korszaka után el kell érkeznünk a – természetesen nem kizárólagosan “bevezetendő” – használati tulajdon eredendően társadalom-elvű gyakorlatához, úgy ahogyan például Liska Tibor leírta a licitációs rendszerrel, amelyben mindig az a rátermett cég, magánszemély

működtetheti egy meghatározott ideig az adott tulajdont, amely leginkább a közösség érdekeinek megfelelően teszi ezt, beleértve a környezeti-egészségi szempontokat.

Szellemtudományos kutatásai nyomán Steiner 1917-ben beszélt először az ember organikus hármas tagozódásáról, a *Von Seelenrätseln*, A lélek rejtélyeiről c. előadásában, majd 1917 júliusi *Memorandumában*, melyet Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia vezetőihez címzett, a társadalom hármas tagozódásának szükségességéről, igyekezvén helyreállítani mindazt a félreértést és zavart, ami a francia forradalom óta a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméivel kapcsolatban kialakult. Egy szerves hasonlattal világossá tette, hogy a társadalmi életünk azért tagolódik ösztönösen is három területre, gazdasági, jogi-politikai és szellemi területre, mert az emberi lény fő életfunkciói maguk is egy jól látható hármasság szerint tagolódnak, és a társadalom szerveződése lényegében ebből indul ki, ennek a belső hármasságnak az eleven analógiája, jóllehet – mint Steiner kiemeli – csak hasonlat, ami segíthet a szociális élet eredeti törvényszerűségeinek megértésében: fejrendszer (agy-érzékszervi-idegrendszeri folyamatok, gondolkodás – megfelelője a szellemi-kulturális élet), ritmikus rendszer (légzési, vérkeringési folyamatok, érzés – megfelelője a jogi-politikai élet), és anyagcsere-mozgásrendszer (akarat; külső megfelelője a gazdaság), melyek jól elkülöníthetően, de egymással kölcsönhatásban működnek, egészséges esetben egyiknek a másik fölötti bármiféle dominanciája nélkül (!). *“A szociális organizmus az emberhez hasonlóan tagozódik; s ahogyan ez utóbbi a gondolkodást a fej segítségével s nem a tudóval végzi, éppen úgy szükség van a szociális organizmus olyan rendszerekre tagolására, melyeknek egyike sem veheti át a másik feladatát, de önállóságát megőrizve együtt kell működnie a többiekkel”* – írta Rudolf Steiner nagyvonalú, előrelátó és bölcs könyvében, A szociális élet kérdéseiben (Die Kernpunkte der sozialen Frage, 1919, Bp., 1990). *“Egyesek talán – folytatja – hiányosságokat lelnek majd az itt leírtakban; ez lehetséges. Am egy valóság-hű gondolkodásmódnál nem az a fontos, hogy egyszer s mindenkorra tökéletes 'programot' adjon: hanem az, hogy megjelölje azt az irányt, amelyben a gyakorlatban dolgoznunk kell.”* (uo. p. 125). A hármas tagozódásnak megfelelő gazdasági élet eszméit Steiner elsősorban a *Nationalökonomische Kurs*, és a *Nationalökonomische Seminar* című előadássorozataiban fejtette ki bővebben, és még számos előadást tartott a témáról.

A steineri hármas tagozódás eszméje és gyakorlati kialakítása azonban nem kíván rombolni: *“nem a jelenlegi állapotok további rombolásával akarnak jobb jövőt hozni, hanem megvalósításuk a fönnállóra épül, s a továbbépítés során előidézik az egészségtelen elem leépülését.”* (A szociális élet kérdése, p. 127). Ahogy szerves életfolyamataink hármas egymás mellettiségének, úgy a XX. század történelmének a tanulsága, szinte végső konzekvenciája az, hogy a központosító államhatalom elsorvasztja a szellemi életet és a gazdaságot, ha e két területet is irányítani akarja (bolsevizmus, fasizmus), illetve, hogy súlyos problémákhoz vezet, ha a gazdaság diktál a jogi-politikai életnek és a kultúra létrehozóinak, és ezen keresztül egész országoknak (liberalizmus). Mindez igazából könnyen belátható, ha az embert és a társadalmi életet a maga teljességében, nem részérdekek szerint szemléljük, és a belátás meghozhatja az erőt a helyes cselekvéshez is. *“Mindenekelőtt azonban arra lenne szükség – írja Steiner –, hogy azok, akik az itt közölt, vagy ezekhez hasonló szociális eszmék helyességéről meggyőződtek, gondoskodjanak terjesztésükről”* (id.mű, p. 127). Egyre több embernek kellene megismernie a társadalmi élet e valóságos mozgatórugóit, mint Európa és a világ továbbfejlődésének igazi alternatíváját. Meg kell ma már érteni, hogy a politika szélsőségesen elvesztette általános népképviselői jellegét, a választás cirkusszá, koncert folyó marakodássá, az ígéretek megszegésének notórius gyakorlatává fajult. Meg kell értenünk a pénz valódi helyét, szerepét, a fogyó, “öregedő”, nem kamatozó pénzt, amely ilyen formájában mindig a gazdaságot élénkítő mozgásban van. A pénz- és bankrendszer gyökeres átalakítására volna szükség. Ki kell dolgozni továbbá a teljesen szabad, önmagára állított szellemi-kulturális-oktatási élet és az egészségügy új támogatási formáit, az adóknak

közvetlenül a szükségletek kielégítésére fordítása, és nem a privatizálás, vagy a Világbank egyéb alaptételei révén, melyeket maguk a korábbi világbanki elnökök is kritizálnak. A XX. században újtukra indult alternatív mozgalmakkal együtt haladva meg kell tehát értetnünk, hogy amiként a normális emberi élet is bizonyos önkorlátozást igényel annak érdekében, hogy harmónia jöjjön létre az embertársak között, az államnak is, ha valóban a polgárokat szolgáló szociális jogállam akar lenni, és nem a polgárok helyett, a polgárok kárára regnáló, idegenelvű célokat kiszolgáló hatalmi állam, akkor tehát bizonyos tevékenységi körökre kell korlátoznia önmagát. Ezek: belügy, külügy, igazságügy, munkaügy, honvédelem, infrastruktúra, távközlési rendszerek biztosítása, tehát a hármastagozódás nem jelent még szélsőségesebb liberalizmust, mint első pillantásra talán gondolják néhányan (ld. Kálmán István írásait az Országépítő és a Szabad Gondolat folyóiratokban, valamint Liska Tibor, és részben Síklaky István munkásságát). A jogállamról mindaddig csak szavalnak, amíg a jogállami-politikai terület fittyet hány a polgári öngazgatás lehetőségeinek megteremtésére, és ki akar terjeszkedni mind a gazdaság, mind a szellemi élet irányítására, vagy menedzselésére, ahelyett, hogy pusztán az ezen területek önállóságának és a társadalom egészének kedvező törvényeket alkotná meg.

Az érett nemzeti közösségek egymás mellett élésének útjáról, a határokon átívelő kapcsolatokról a XX. század elején talán egyedül Rudolf Steiner fogalmazott meg a valóságból merített, átfogó, életszerű eszméket. A jobb- és baloldaliak, liberálisok és konzervatívok, népiek és szocialisták közötti, azóta egyre természetlenebbül továbbgörgetett történelmi patthelyzetek, megalkuvások és a belőlük fakadó tragédiák azóta is számos ponton Steiner felismeréseinek helyességéről tanúskodnak, a társadalmi élet hármas tagozódásán alapuló igazi reform immár egyre elodázhatatlanabb szükségességéről.

“Csak annak lehet valamilyen jelentősége, ami a széles körű dolgot ragadja meg, ami mindarra, ami az ember, mondhatni szétküldi a sugarait. Semmit sem árt, ha az ilyen nagyban elképzelt dolog nem sikerül, mert az ösztönzés majd megmarad és az a fontos. Az impulzus a fontos.” (Rudolf Steiner, 1918. december. 22)

Két táblázat:

A társadalom és az ember élő szervezetének hármas tagozódása (Tábla 1.)

Az európai népek lelki fejlődésének fokai és a Kelet-Közép-Nyugat viszony vázlatja (Tábla 2.)

A társadalmi hármas tagozódásra vonatkozó könyvek és cikkek bibliográfiáját, *“Dreigliederung des sozialen Organismus, Eine Bibliographie”* címmel 1993-ban kiadta a stuttgarti Sozialwissenschaftliche Forschungsgesellschaft e.V. (A/4 formátum, 266 oldal). Megrendelés: Erwin Haas, Haussmannstrasse 106, D-70188 Stuttgart.